

BERZSENYI, MINT DRÁMAÍRÓ.

Ha Berzsenyiről szólunk, rendszerint mint az óklasszikus-magyar óda legnagyobb mestere áll előttünk. Másnemű működésével nem igen foglalkozott az irodalom, pedig e nagy ember képe csak akkor tökéletes, ha számba vesszük más irányú munkálkodásait is.

Ezek egyikével kívánnak foglalkozni e sorok, nevezetesen azzal, a mely az irodalomban legkevésbé ismeretes.

Nagyon természetesnek tartjuk itt azt a kérdést, hogy mikép jut Berzsenyi a drámairás gondolatára? Egy hírecske volt az ösztönző rugó, az erdélyi színműpályázat híre.

Hadd mondjuk el legegésőbb ennek a történetét.

Döbrentei Gábor, Gyulai Lajos gróf nevelője, irodalmunk e nagytevékenységű munkása, 1812-ben Kolozsvárra költözött növendékével s ettől fogva látott igazi hévvel következményeiben sok elismerésre méltó nemzeti buzgólkodásához. Mindenek előtt egy kis irodalmi kör-félet alakított Kolozsvárt, a melyben mánások is vettek részt. Ennek az irodalmi körnek pártfogása mellett indította meg 1814-ben az *Erdélyi Muzeumot* s folytatta évenként két füzettel 1818-ig. Mikor aztán Marosvásárhelyre, a királyi tábla székhelyére, vitte növendékét, akkor lelkes fáradozást fejtett ki ott az Aranka György által kezdeményezett »Magyar nyelv-mivelő társaság« eszméje érdekében. E társaság azonban megalakult ugyan, de alig hogy megkezdte munkásságát, a királyi megerősítés elmaradása véget vetett a társaságnak.

Nem csekélyebb lelkesedéssel, de némileg több eredménnyel karolta föl Döbrentei az erdélyi színészet ügyét, a melyre nézve nem szünt meg cikkeket írni, buzdítani, — ha kellett, korholni, feddeni, csakhogy az ügyet diadalra juttathassa.

Midőn a kolozsvári állandó színház épülete immár befejezéséhez közeledett, Döbrenteinek jutott először eszébe, hogy a megnyitás csak úgy lesz méltó, ha nem külföldi, hanem eredeti színmű szólal ott meg legegésőbb. Legjobb eszköznek tartotta e végből egy pályázat kihirdetését. Sok utánjárással annyira vitte a dolgot, hogy Kendeffy Ádám, Bethlen György s Bethlen Ádám grófok és

Wesselényi Miklós báró áldozatkészsége folytán az Erdélyi Muzeumban tényleg kihirdethette a pályázatot egy hétszáz váltó forintos első és egy háromszáz váltó forintos második pályadíjra.¹ Részletezve a kívánalmakat, utasítást írt a szerzőknek, széptani fejtegetésekkel igyekezett megkönnyíteni az írók munkáját. A tárgynak történelminek kellett lennie, de a dráma hőstét lehetett akár a magyar, akár más nemzet történelméből is venni. A határidő 1815. szeptember 30-ára volt ugyan kitűzve, de Döbrentei megjegyezte, hogy, ha a szerzők névtelenül a meghosszabítást kérik, ez is meg lesz adva.

Sajnos, a pályázat sikeréhez fűzött várakozásban csalódtak az emberek. A beérkezett művek között nem találtak érdemest a jutalomra. Csak a »Pártosság tüző«-nek íróját, Tokodyt szőlították föl (miután szabályellenesen a jelíges levélkét fölbontották), hogy a kritika követelte változtatásokat tegye meg darabján. Megtette-e, nem-e, nem tudjuk, valaminthogy az egész ügy feledésbe merült az Erdélyi Muzeum megszűntével.

Mikor Döbrentei kihirdette a pályázatot, nem érte be a pusztán közléssel, hanem attól tartva, hogy meddő lesz az egész pályázati hirdetés, író barátaihoz leveleket intézett s lelkes hangon sarkalta őket a pályázatban való részvétele.

Berzsenyihöz is ment ilyen fölszólítás, még pedig éppen akkor, a mikor első prózai kísérletével maga sem volt megelégedve, ódák írásához meg nem bírt elég lelkesedéssel. Az első pillanatban úgy érezte, íme új s talán kedvező tér kínálkozik tehetségének érvényesítésére. Szeretett volna legott hozzá fogni, de nem tudta, mihez és mikép. Kazinczy Ferenczhez, régi barátjához fordul tehát legelőször is.² Elmondja, hogy az erdélyi theátrum számára szeretne írni valamit, de »semmi materiálékát« sem tud s könyvei nincsenek, hogy kereshetne. »Te kétségkívül e részben is tudsz engem vezetni, adj tehát, kérlek, valami témát s ha lehet, erdélyit.« Egy kissé különös, hogy Berzsenyi drámát akar írni, noha még tárgya sincs hozzá. Ennek azonban igazolásául szolgálhat az, hogy Katona Józsefíg általában véve kénytelen volt nemzeti színészetünk átídomított avagy éppenséggel lefordított darabokhoz folyamodni, mert a mi addigélé magyar nyelven megjelent, bizony az sem a színpadi hatás ismeretére, sem valódi költői ére nem vallott. Ilyen művek voltak, hogy egy párt említsünk, Csokonai magyar tárgyú vígjátékai, Dugonics dramatizált regényei (Berényi Jolánta, Báthori Mária, a mely utóbbi sokáig föntartotta magát a színpadon), Verseghy Szécsi Máriaája vagy Szentjóbítól Mátyás király választatása.

Kazinczy felelt ugyan Berzsenyinek,³ de ebben a feleletben

¹ 1814. I. füzet 142—162. II. f. 174. l.

² Kazinczy-Berzsenyi levelezése, 1814. decz. 15.

³ U. o. 1815. jan. 10.

nem volt sok köszönet. Azt írta ugyanis, hogy történelmi tárgyat a hazai történelemből nem tud adni. »A mi történeteinkre is el lehet mondani: Stultorum regum et populorum continet aestus. Csuda, hogy ez a lelkes nép sohasem tehet semmit. Kérdeed miért? Erre felelj magadnak, mert könnyű felelni. Nem engedték hogy nagy legyen s önmagát rontaták vele.« Ez tehát olyan felelet volt, a mely igen jó kitérésnek, de annál rosszabb tanácsnak. A Szigligetiek, Szász Károlyok, Bartókok hogy megczáfolták Kazinczy téves hitét!

Berzsenyit azonban nem csüggesztette el ez a válasz, annál kevésbbé, mert volt neki egy igen kedvelt, mondhatni imádozott német drámaírója: Kotzebue s úgy gondolta, nem volna helytelen ennek a módját követni. Tárgy csak akadna valamiképen. De kimerítő tájékozást akart szerezni Kotzebue valódi értékéről, mielőtt nyomába lépne. Önmagát nem érezte eléggé képesnek e költő jelentőségének megítélésére. E czélból ismét csak Kazinczyhoz fordul, arra kérve, ismertesse meg vele Kotzebue hibáit.¹

Kazinczy e kérdésnek már jobban megfelelt, a mennyiben tudatta Berzsenyivel,² hogy Kotzebue mily szép jeleneteket teremt, mennyire ismeri a színpad titkait, de hibája, hogy igen fest, párbeszéde nem folyékony, nem elég kellemes s nem javít eleget darabjain, mielőtt nyilvánosságra hozná. Egészben véve azonban nem áll hátrább Schillernél. — Ez az ítélet Kazinczy idealistikus hajlamából magyarázható meg, mint a melyet az akkori német irodalom leginkább kielégített s innen van, hogy a sápadt és túlhajtott eszményiség költőjét egy rangba teszi Schillerrel.³ Ámde Berzsenyi annál kevésbbé nyughatott meg Kazinczy ezen ítéletében, mivel máskor meg silány németnek nevezi Kotzebuet éppen Schillerrel szemben.⁴

Máshoz fordult tehát. Fölkereste Döbrenteit. Kérte, mondja el, fejtse ki neki azokat a vonásokat, a melyeket Kotzebueban — a kinek iránya ez idő tájt általános kedveletnek örvendett, — másokkal együtt a maga részéről is kifogásolandóknak tart, akár az izlés, akár a drámai művészet ellen valók azok. Ő maga nem bírja megítélni, mert egészen szerelmes Kotzebueba s a hibák fölismerése iránt elvakult.

Döbrentei, nem tudni miért, nem felelt azonnal Berzsenyi kérdésére. Csak sokkal később, mikor Berzsenyi már alig vehette hasznát a válasznak, évek multán írja meg,⁵ hogy Kotzebue nagy emberismerő, megtalálja a meglepő összeütközést, »rajzot vet a szépnak változatairól, ecseteli a szeszélyt és ámit, mint Medusa feje.« Színezése mesteri; hiába itéli el a kritika, a közönség mégis

¹ U. o. 1815. decz 2.

² U. o. 1815. decz. 15.

³ Riedl, Kazinczy F. és a német irodalom 11. l.

⁴ Említett levelezés 1817. márcz. 3.

⁵ Döbrentei levele Marosnémetiből 1820. márcz. 15.

szereti. Minden emberhez szól s innen van, hogy mindenféle anyyira kedvelik. Nagy hibája azonban, hogy a középfajú színművekben, szomorújátékokban pityergős, érzelgős, beteges, mystikus. Ajánlja is Berzsényinek, hogy inkább Voltairet kövesse, mint Kotzebuet

Berzsényi e válaszra jó sokáig hiába várt ugyan, de azért teljességgel nem tett le a drámairás eszméjéről.

A Niklához közel eső Somogyvár adta meg neki a gondolatot a megírandó darabhoz, a mely azonban soha sem jelent meg nyomtatásban. Toldy helyesen jegyzi meg,¹ hogy »Sajnálunk kell annak összes műveibe fel nem vétetését, mert a lángelme eltévedései is tanulságosak.« Hanem azért ő maga sem adta ki az összes művek között 1864-ben.

Berzsényi egyetlen drámai műve — ha csak a »Wesselényi a nádor Muránynál« című drámai monológot nem vesszük ide — az Akadémia kéziratárában van a »Régi és újabb írók kézirati művei« cím alatt (8°, 15. sz.). Alakja nagyobb fajta 8°, papirosa olyan, mint a régi görgényi papiros, kemény, darabos, a szél elvágatlan, fodros s ez a címe: »Játék szín. — Berzsényitől. Döbrentei biznysága szerént.« Hogy minő címet adott vagy akart adni drámájának a szerző, azt nem tudjuk biztosan, de Toldy tekintettel a mű tárgyára *Kupa támadása* néven nevezi, valószínűleg Döbrentei nyomán, a ki így ír: »E töredék nem visel címet, hanem a még csak előlegesen vett beszéd és nevek, *Kupa támadását* mutatják István ellen.«²

Lássuk most közelebről e művet.

Az I. felvonás 1. jelenetében Venczel és Pázmán a két szereplő személy. Mint a szerző instruál: »Venczel mérgesen hágdoz 's fegyvereit lehányja.« Ime e jelenet egész terjedelmében.

VENCZEL. Ismét egy kudarcz! Átkozott pogány faj! S átkozott szerencse! De esküszöm, le nem megy többszer a' nap gyalázatomon. Holnap győzők vagy halok.

PÁZMÁN. Vagy szökünk, ha hidegebb vérrrel leszünk, úgy-e barátom!

VENCZEL. Tréfálsz.

PÁZMÁN. Az okosnak minden tréfa a' világon.

VENCZEL. Eredj hideg okoskodással. Mikor a keresztény hitről és ezen pogány Magyarokról van a' kérdés, akkor én hideg nem lehetek.

PÁZMÁN. Elég rossz! Mi szükségesebb egy Vezérnek, mint a' hidegség? Hogyan tudna az egy hadisereget vezetni, a' ki magát sem tudja vezetni? Oh barátom! akki hidegen tud okoskodni, neveti az a' szerencsét mind a' Magyarok nyilait.

¹ Magyar költők élete II. 67. .

² Döbrentei kiadása. I. XLIII. l.

VENCZEL. Tovább, tovább! Megérdemlem, hogy füleimet bölcseségeddel gyötörd.

PÁZMÁN. Nem mondtam e neked, hogy a' Magyaroknak ne hidj, mert az ő futása veszedelmesebb, mint a rohanása; nem mondtam-e hogy a' Magyarokat szárnyakra állítsd, a' Németeket pedig derékre? Nem láttad-e a' dandáraknál és szárnyakon mint nyaggatták Kupa könnyű lovagjai a' te nehéz Németeidet, mint a' könnyű farkasok a' bivalt az iszapban? Nem láttod-e, mint ásítottak, izgottak derékon a nyughatatlan Magyarok, s minthogy ott sem nyargalódásra, sem káromkodásra, sem rablásra nem volt alkalmatosságok, minek előtte harczra kelt a' dolog, elunták az állást, tüzeket elvesztették 's elszaladtak. Barátom, egy jó Vezérnek ismerni 's használni kell az ő népeinek lelkét; mert a' ki az ökörré nyerges tesz, a' paripára pedig jármot, az úgy jár mint te ma. A' Német bátya, a' Magyar kard és villám.

VENCZEL. Igen bölcsen! Csak így okoskodik, a' ki a' dolognak csak egyik oldalát látja! 'S hát nem tudod azt, hogy nekem Magyarokat kellett Magyarok ellen vezetnem? Nem magam adtam volna-e alkalmat a' Magyaroknak a' szökésre és pártolásra, ha őket szárnyakra és dandárokba állítottam volna?

PÁZMÁN. Nem isméried a' Magyarart. Nem harczol az hazáért, hitért 's királyért, hanem prédáért. Adj néki prédát s mindegy lesz néki Magyar Ország vagy a' Rajna vidéke 's tisztelni fog téged, mint egy második Attilát. Látod-e mint tódulnak naponként Kupa mellé, hogy rabolhassanak, s látod-e mint égetik, pusztítják honnjokat?

VENCZEL. Látom és örülök!

PÁZMÁN. Örülsz? Igen, Igen, hiszen pogányok és Magyarok!

VENCZEL. Eméssze meg, maga magát ez az öldöklő tűz, mely hazámat és az egész keresztény világot olly dühösen pusztította, 's torolja ki maga magán ez az undok pogány nép azon sok kegyetlenséget, melyeket a' keresztényeken elkövetett. Örülök, hogy az isteni gondviselés az ő bosszuálló fegyverét kezeimre bízta; nem fogom azt áldozatlan kezekkel hordozni.

PÁZMÁN. Ha, ha, ha! Hogy az a' szegény isteni gondviselés mindenkor csak miránk szorúl!

VENCZEL. Pázmán, Pázmán! te nem vagy az többé a ki voltál! Minden szavad új tör, 's minden szavad azt kiáltja, hogy megszegted hitedet. Tudod-e mit esküdtél midőn hazánkból velem ezen vad nép közé indultunk?

PÁZMÁN. Gyermek voltam.

VENCZEL. Tehát én most is az vagyok. Tehát a keresztény hitért buzogni és nemzetünk ellenségét gyűlölni gyermekség?

PÁZMÁN. A' mint vesszük. Minden dolgot annak módja és mértéke tesz jóvá és rosszá. Szeretem én is nemzetemet és hitemet, de azért nem dühösködöm.

VENCZEL. Áruló!

PÁZMÁN. Inkább te mondj annak, mint az emberiség.

VENCZEL. Miben sértem én meg az emberiséget.

PÁZMÁN. Kegyetlenkedel. Te nem csak Kupát, hanem az egész Magyarországot üldözöd.

VENCZEL. Hát ne fizessem vissza a kölcsönt Kupának. Nem látod mint öldösi halomra a keresztényeket, nem látod mint áldoz naponként százakat az Bálványinak, 's nem hallod-e a' kínozottaknak ordításait?

PÁZMÁN. Fájdalom! hallom és látom, de Kupa dühössége a' mienket meg nem igazolja. Kupa úgy cselekszik, mint egy olly vad Tatár szokott, de te úgy cselekedj, mint keresztény Német. Barátom! én a mi hirtünket akarom oltalmazni. Mit mond a jövendő világ mirőlünk? »István kihívta Venczelt és Pázmánt, hogy a' pártos Magyarok megzabolázásában és a keresztény hit terjesztésében segédjei legyenek. De ezek azon hatalmat, melyet a' Királytól nyertek, az ő országának pusztítására s veszedelmére fordították, 's következőképpen vagy kigyók voltak az ő jótevőjeknek kebelébe, vagy olly bolondok, kik a' 'siványt és bajnokot megkülönböztetni nem tudták.

VENCZEL. Ha, ha! A ki a jövendőnek él, a jelen valónak meghalt.

PÁZMÁN. Milly szó egy bajnoknak szájában! Így hangzik a békés aklok körül a tigrisnek ordítása, mint ezek a' szavak az én füleimbe. Oh barátom! a' bajnok csak úgy él, csak úgy érdemi meg, hogy éljen, ha a' jövendőnek él. 'S ha te másképp gondolkozol, vége beszédünknek. — Mond el tehát rendeléseidet 's add ki a tábori parancsokat.

VENCZEL. Így, így barátom! hadd abba a semmit! Míg te bölcsekedtél, elég időm volt a jelen valókat meggondolni. Te megmaradsz helyzetemben, valamint az egész tábor. Ha a király megérkezik, mutasd ki seregének a tábor helyet a' balszárnyon, ha pedig a' vén Zoltán is megtalálna jőni, annak a jobbszárnyon a patak hosszatt. Az őroket meg kell kettőztetni 's az egész sereg hajnalra nyeregbe légyen 's nékem minden legkisebb bajról sörény tudósítást.

PÁZMÁN. 'S a tábori jelszó?

VENCZEL. A vér kereszttség.

PÁZMÁN. A vér kereszttség!

(Pázmán kifelé indul, de a királyt meglátván jőni, vissza lép.)

A király kíséretében van Ceba, a kinek többféleképp írott nevében Csaba sejthető. Ezzel kezdetét veszi a 2-ik jelenet.

A király jöttére valamennyien tisztelettel hajolnak meg, de a király a leborulóknak fölkelést parancsol, mert ő nemcsak királyuk, hanem jóakaró barátjuk is. Pázmán is, Venczel is kijelentik, hogy szívesen áldozzák életüket a királyért és a keresztény hitért. A király szíve azonban nem gyönyörködik a harc borzalmaiban, tudokra

adja, hogy megelégette a sok vérontást, szeretné, ha mentül előbb bevégeződnek a gyilkolás. Reméli, hogy legközelebb diadalt aratnak az ellenfél fölött s azzal azután be is fejezhetik a harcot. Kérdést tesz Kupa felől. Venczel elmondja, hogy Kupa szakadatlanul folytatja az öldöklést, rablást, pusztítást, az elfogott keresztyéneknek pogány módra való feláldozását.

A király borzadva kiált föl: »Irtóztató dühösség! Kupa, Kupa! Azon véres áldozatokkal magadnak készítesz tört«; ő nem tehet róla, megpróbált mindent, csak hogy népét kímélje, de hiába, itt csupán a fegyver segíthet; kénytelen népe egy részét föláldozni, hogy megmentse az egészet.

Erre Czeba áll elő azzal a kéréssel, engedje meg neki a király, hogy Kupához, régi barátjához, menjen személyesen, hátha egyetlen baráti öleléssel többet sikerül elérnie, mint az eddigi fenyegetésekkel, támadásokkal.

KIRÁLY. Hasztalan! Az én kémelésem nem szelidebbé, hanem kevélyebbé teszi.

CZÉBA. Kupa nékem barátom, 's a barátságunk egy ölelése néha hathatósabb minden okoskodásnál és ékes szólásnál.

KIRÁLY. A barátság csak szép lelkekben ég. A kit hazája szenvedése meg nem indít, a' kit a haldoklók hörgése 's a' kinnak ordítása gyönyörködtet, azt a te barátságod meg nem indítja, annak a te ölelésed csak annyi, mint egy oroszláznak a' csecsemő mosolygása.

CZÉBA. Ne foszsz meg azon gyönyörűségtől, hogy a' Magyar vérnek kémelésében én is megtehessem hazafiúi kötelességemet.

KIRÁLY. Menj 's mond meg neki, hogy a' holnap nap elváltósztó léssen.

. . . . . Köszönöm bizalmadat! Ezen próba nélkül reszketve markoltam volna kardomat, mint egy béres szolga, de ez után úgy markolom azt, mint hazafinak 's Czébának markolni kell.

A mint Czeba eltávozik, egy őrtiszt lép be jelentve, hogy foglyot hoznak a katonák. A király elrendeli, hogy vezessék be azonnal, de a félénk Venczel hozzá teszi, hogy ugyancsak jól vasra verjék, mert nem lehet tudni, mi történik. »Ezek a' vad pogányok tellyesek gonosz lelkekkel.«

A 3. jelenet elején behozzák a foglyot, a ki haragosan tekint a jelenlevőkre, aztán lesüti szemeit.

VENCZEL. Hajolj meg a' Király előtt!

FOGOL. Végig nézi Venczelt. Hát a poroslók között is szükség az udvari bolondság?

VENCZEL. Ember! a' te nyelved lesz poroslód s haláloed!

FOGOL. Balgatag! él-e az oroszlan mikor egyszer barlangjában az ebektől hurczoltatik s marcangoltatik?

VENCZ. Király! engedd meg, hogy ezen dühös pogányt ledöfjem!

KIRÁLY. Éppen nem!

FOGOL. Pogány! ha, ha, ha! S hát nem látod mint csorog köpenyemről 's vállaimról a' szent kereszttség? (Vagdalt fejét s vállait mutatja.) Hát még jobban is meg akarsz keresztelni, 's még ez nem elég az idvességre? Ha, ha, ha! Te kétségkívül minden Magyarat a' Tanais vizébe szeretnél keresztelni?

VENCZEL. Fejedelem! Mi meg vagyunk sértve; engedd, hogy bosszumat töltssem vagy tőled búcsút vegyek.

KIRÁLY. Egyiket sem! Itt ölni nem szabad, 's én előttem a' meglánczoltnak nyelve fel van oldva.

Most Pázmán veszi át a beszéd fonalát. A fogolyhoz fordul szavaival, hogy ide nem vitázni hozták, hanem hogy egyet-mást elmondjon Kupáról, serege helyzetéről. A fogoly méltatlankodva, sértetten utasítja vissza a föltevést, hogy őt képesnek tartják árulásra. Aztán így folytatja: »De ha olly igen kívánsz tudni a' Magyarok szándékáról, várj! hét vitéz fiam várják nyeregben a hajnalt, azok tudodra adják nem sokára, hogy mit akarnak a Magyarok.«

A király levéteti a fogolyról bilincseit s nevét kérdezi. A fogoly beförrott sebeire mutat, de a király így sem emlékezik nevére, mire a fogoly kijelenti, hogy neve: Orda.

KIRÁLY. Orda! Oh azok a sebek az én életemet tartották meg! Jer hadd öleljelek!

FOGOL. Távozz! Szégyenlem azon seb forradásokat mint ifjuságomnak boldonságait 's örülök, hogy azoknak nagy részét a' te ebeid most leharapdálták.

KIRÁLY. Orda! te engem nem ismersz.

ORDA. Óh vajha akkor így ismertelek volna, mikor ezer dárda és pallosok közül kiragadtalak! Hah! hazámnak gyilkosát tartottam meg s most nincs erőm, hogy hazámat attól megszabadítsam!

KIRÁLY. Orda hallgass meg hidegvérrel. Ime általadom buzogányomat, fogd 's ölj meg há vétkesnek találsz!

ORDA. Az én kezeimnek ír kell nem buzogány. De add! — A bajnok csak akkor szabad, mikor a' halál villog markában! Bajnok? De bajnok-e az, kinek a' Tyrannus buzogányt mer adni? Menj! (elveti a' buzogányt). Király, te engem igen megaláztál. — szólj! Figyelmezek.

KIRÁLY. Venczelhez és Pázmánhoz. Vitézek menjetek seregeitekhez, adjátok tudtára népemnek jelenlétemet 's mondjátok meg, hogy holnap velem fog a' dicsőség mezejére szállni. — Vencz. Pázm. el.

ORDA. Köszönöm, hogy ezen kígyókat szemem elől elküldted. Vajha én is ki irthatnám őket a' te kebeledből!

KIRÁLY. Orda, Orda! te az én cselekedeteimből ítélsz céljaimra; de tudod-e azt, hogy az ember a legeggyenesebb célhoz is kéntelen néha tekervényes utakon járni?

ORDA. 'S mi a' te célod?

KIRÁLY. Hazánknak megtartása 's népemnek csinosítása.

ORDA. 'S Ezen czíltra szükségesek a' Venczelek' s Atyáink hitének eltörlése 's üldözése?

KIRÁLY. Én te veled sem tudok megalkudni, 's hát egy zabolátlan nemzettel? Szükséges tehát az idegen erő; s minthogy a' leghatalmasabb ország sem lehet tartós külső szövetség nélkül, szükség, hogy nemzetemnek vallását, erkölcsét a' körülte lévő népekével megegyezőbbé formáljam, mert e' nélkül azokkal szövetséget gondolni sem lehet.

ORDA. Mi szükség a' Magyarnak a' külső Szövetség? Az parancsolni szokott.

KIRÁLY. Igen! Míg fegyvere győz; de valljon a' szerencsét kardbódénkhoz lánczoltuk-e örökre? Nem tudod-e, hogy ezen föld-ről Atyáink már kétszer kiűzettek, 's hogy mi közel vagyunk ezen perczenethez?

ORDA. Mit? tán hogy egy-két portázó csapatjaink törbe estek? Áll még a' nemzet, 's nyugszik mint egy sárkány a szikla üregben, mellyhez közelíteni semmi nem mér, Atyáinkat sem az ellenség verte ki, hanem a' visszavonás s minket is csak az verhet ki.

KIRÁLY. De mi szülte a visszavonást, mint a' vadság és zabolátlanság?

ORDA. Vadság, zabolátlanság! Így nevezték minden Tyrannok a' szabadságot!

KIRÁLY. S hát te nem tudod azt, hogy a' szabad vagy üres hang, vagy pedig nem egyéb mint a legtokéletesebb rend? S nem tudod, hogy a legtokéletesebb rendnek is a népnek állapotja szerint változni kell. Az a rend, melly a' mi kóborló Eleinket hatalmasokká tette, nekünk rendetlenség 's veszedelem volna.

ORDA. Ugy-e? Árpád szabadságot adott a' Magyaroknak, hogy néki országot szerezzenek, az ő unokája pedig szolgálkává teszi azokat, hogy új országát rajtok szánthassa? Uj rend, uj törvény kell. Igen! De Eldődeink is hoztak törvényeket nyeregben a' Rákoson s nem volt szükségek Venczelekre, mert az ő szavok Isten szava volt, 's mert a' jó törvénynek nincs szükség Venczelekre! Elég! én megyek 's béköttem rontsolt karaimat, nem azért, hogy még hazámat oltalmazhassam, hanem hogy hazámat sirathassam 's gyermekeim csontjait eltemethessem. El.

A király monológja zárja be az I. felvonást. Felújulnak azok a szép reményei, a melyeket képzeletében festett uralkodásának jövőjére nézve. Alig kezdte meg működését, — folytatja gondolatait, — s a legelső lépés, a melyet a cél felé tesz, az, hogy népe vérében gázol s a legelső hang, a melyet hall, átok. Nagyobb akart lenni elődeinél és kisebb lett. Azok idegen tartományokat pusztítottak, ő hazáját; azokat áldás, őt átok éri az utódok részéről. De azért nem csügged. Célja szent, a megkezdett utról nem tér le. Ez az átok s a kiömlő vér a hazának

évszázadig tartó boldogságot szül; majd eljön az idő, a mikor áldani fogják. A természet sem alkothat rombolás nélkül. Csupán egy aggasztja, s ez az, hogy, ha be nem fejezheti munkáját, ha nem éri el kitűzött célját, mi lesz akkor? Az istenhez fordul könyörögve, hogy az akarat és törekvés mellé adjon erőt, vagy írta ki szívéből az égi szikrát teljesen.

A II. felvonás Hercules és Attila bálványképeihez vezet az erdőbe. Sötét éjszaka van.

Az 1. jelenet szereplői Czéba és szolgálja, Bertók.

Bertók nagyon rosszul érzi magát, mert azon a helyen vannak, a hol szerinte Kupa minden éjjel czimborálni szokott a pokolbeli gonosz lelkekkel és . . . emberhúst vacsorál. Czéba kétségbe vonja a hiszékeny paraszt beszédét, de Bertók erősen bizonyítgatja, hogy a dolog valóban úgy van. Egy igénytelen remetétől tudja. Javasolja is, hogy távozzanak menten arról a helyről. Gazdája hiába akar lelket verni belé, az bizony odább áll s az ott egyedül maradó Czéba töprengve átkozza a babonát, a mely az emberi szellemet így lealacsonyítja. »Melly igen hajlandó az ember minden balgatagságnak elfogadására 's mely nyomorult az ember! Nem elég, hogy ezer meg ezer testi és lelki bajokkal kell neki küszködni, még illy bolond agyvázakat is teremt magának kinzására, mellyek éppen a' nyugalomnak órájít teszik irtózásnak, nyugtalanságnak órájivá. Ime, midőn én a' nap terhét lerázva, örömmel köszöntém az Est enyhítő homályát 's örömmel eresztém szememet s lelkemet a' kívánt nyugalomra, ez a nyomorult akkor hozza elő az ördögöket, tátosokat, boszorkányokat, hogy fáradt szemét és lelkét azokkal gyötrettesse! Melly szörnyű lealacsonyítása az emberi természetnek! s mely kegyetlenség. Rettenetes babona! ha már mindenét elragadtad az embernek, ne ragadd el az ő nyugodalmát!«

Rohanva szalad ekkor hozzá vissza Bertók azzal a hírrel, hogy Kupa közeleg, végük van, nem menekülhetnek meg. No de végre ura parancsára ő is kardot ránt.

A 2. jelenetben a varázsló jelenik meg, baljában mécsset, jobbában bárdot tart. Aztán meggyújtja a tüzeket a szobroknál s elmondja következő imáját:

Idvez légy Hercules! és te nagy Attila!
 Legyetek hazánknak őrjei 's kőfala.
 Tekintsetek reánk Atyáink Isteni!
 Midőn oltártokon bárdom fog vérzeni.
 Fedezzétek Kupát Bendeguz nagy vérét
 Az igaz Magyarok' bajnokát vezérét.
 Őrizzétek Kupát, mint Álmost 's Árpádot,
 Hogy megtartsa karja a' szent szabadságot.
 Vezessétek karját, hogy megrettenjenek
 És ki irtassanak a' rút idegenek,
 Kik Attila 's Árpád vitéz unokájit
 Üldözik s lerontják őseink bálványit.

Adjatok tört, paist igaz Magyaroknak
 Hogy megtörjék fejét a' korcs fajzatoknak,
 Bontsátok templomit az új Isteneknek,
 Kik Honnunkba ezer kárt s veszélyt hintenek.

Amint a varázsló elvégzi imáját, Czeba közelebb megy hozzá, megmondja, hogy ő a király követe Kupához, de eltévedett az erdőben szolgálójával. A varázsló biztosítja, hogy jó helyen jár; tudtára adja, hogy ő Hercules és Attila papja, meg hogy Kupa éjféli tájban itt lesz több főrangú magyarral. Ezzel eltávozik.

A 3. jelenet egy ifjú házaspárral ismertet meg. Aladár és Delli jó karöltve. A nő szeretetlenségnek tudja be, hogy férje harczai babért keres, a férj igyekszik megnyugtatni nejét, hogy hisz' éppen ő érette s drága gyermekükért küzd; nem nézheti, hogy idegenek tapodják nemzetét. Jól tudja, ha nem így tenne, neje nem méltatná szerelmére, s ha igen, akkor ő nem viszonzhatná a méltatlanra pazarolt szerelmet. Majd így folytatja:

Szűnj tehát szívemet ostromolni! A' kötelesség érzését a' nemes lelkekben semmi meg nem fojthatja, még a szerelem sem. Én a te öledben is csak úgy lehetek boldog, ha érzem, hogy azon boldogságra méltó vagyok. Szűnj meg tehát szívemet ostromolni! — Menj, kérd az Isteneket, hogy engem kíméljenek, én magamat nem kímélhetem, mert míg hazám ügye kívánja, nem magamé, nem tied, hanem hazámé vagyok.

DELLI. Oh én csalatot, ki szerelmet 's boldogságot álmodtam! Nem száltok le ti mi hozzánk szelid Istenségek, csak onnét, onnét mosolyogtok felénk! Menj! áldozd fel szerelmünket 's boldogságunkat, menj — (hirtelen meglátja kisdédét a' dajkával közelíteni 's kiterjesztett karokkal elejbe megy 's a kisdédet ölebe szórítja s megcsókolja. — Aladár andalogva feléjük megy, Delli a' gyermeket néki elejbe tartja.) — Jer, jer, te kedves ártatlan! szőlj a' természetnek mindenható hangjain, a' te ártatlan mosolygásod meg olvasztja azt a sziklát, melyre az én könnyeim foganatlan hullottak.

ALADÁR. (Elérzékenyülve megöleli őket, hosszú néma andalgás) Oh, hogy az élet nem egyéb mint harcz, a kötelességnek 's szívnek óriási harcza! — Delli! te engem tántorgóvá tettél! (Elfordul 's menni akar.) Istenek! vezessétek a' tántorgót!

Erre az egész család eltávozik a színről s vége a jelenetnek.

A 4. jelenetben Bárdos lép föl. Fölháborodik a bálványok láttára s megbotránkozásának hosszú monológban ad kifejezést.

Az 5. jelenetben lép föl végre a darab főhőse, Kupa. Vele vannak a vezérek. Megjelenésükre a varázsló elénekli következő dalát:

Hős Atyáink nagy Isteni!
 Halljátok kérésünket:
 Ne hagyjátok elveszteni
 Szép magyar nemzetünket!

Pór idegenek tapodják
 Vérünkön nyert földünket,
 Idegenek ragadozzák
 Kezünkől kenyérünket,

Kemény tyran' vas jármái
Török szabad vállunkat,
Rút istenek rút papjai
Förtöztetik honunkat.

Hős Atyáink nagy isteni
Halljátok szózatunkat
Ne hagyjátok elveszteni
Véren nyert szép honnunkat.

Valamennyien szent fogadást tesznek, hogy a hazáért meghoznak minden, de minden áldozatot. Szálljon átok arra, a ki nem lesz hű őseinek hagyományához. Megesküsznek Kupa kardjára, hogy utolsó lehetetükig üldözni fogják a keresztény papokat, védve szabadságukat és régi hitüket. Kupa fölhívására a varázsló vért ereszt mindegyikök karjából; ezzel pecsételik meg a szent fogadást. Csak Bárdos nem vesz részt ez áldozatban, mert — úgymond — ő Kupának fia s nem idegen, így hát nem is szorúl ilyen kötésre. Kupa szép nyilatkozatával: »Gyermek, gyermek! Tudod-e azt, hogy a nemzet csak a' maga szokásaiban él?» — megszakad a jelenet, meg a felvonás és meg a darabnak minden valószínűség szerint a 2-ik kidolgozása.

A kézirat ugyan némi hézag után tovább foly. Az 1., 2. fogás papiros hiányzik, csak a 3-tól van meg s ezen is az I. felv. 1. jelenetének csak végső sorait olvassuk.

E második átdolgozásban az I. felvonás 2., 3., 4., 5. jelenete teljesen elűt az első kidolgozástól.

A 2. szereplői »Tsaba és az előbbieik. »Ime:

TSABA. (füttyölve 's buzogányt pergetve elejbe jön Pázmánnak 's azt karöltve vissza vezeti.) Mi az mi? Vérkeresztység? Hercules teremtette, a' kereszttséghez koma is kell, én ajánlom magamat komának. Hát paszita lesz-e?

VENTZEL (erőltetett vidámsággal). Örülök, örülök, Isten hozott, vitéz barátom Tsaba! (ölelkezés).

TSABA. A' torkom, Koma, a' torkom! Hercules adta gödény torku Sobakjai, mire én megszomjuztam, már akkor azok minden pintzéket ditsőségesen földúltak s' minden hordókat fenekkel fölforgattak.

VENTZEL. Ha, ha, ha!

TSABA. Ugyan kérlek, hol vetted ezt a' rettenetes szömjús hadat? ezt az örökké epedő Karavánt? Herkules uttse, ha így negy, én félek, hogy maholnap szőleinket gyökerestül megeszik.

VENTZEL. Ha, ha, ha!

TSABA. De ugyan kérlek már miolta emlegetem a' paszítát, pintzét, bort, hordót, szomjuságot s még sints bor! Ugyan kérlek tanulj már egy kis emberséget, hiszen nem most jöttél Magyarok közé.

VENTZEL. Hej! bort! Sepperment! Megengedj, barátom, tele vagyok gonddal, bosszúsággal.

TSABA. No, tán elfogyot a borod? vagy a' feleséged tzipakolt meg?

VENTZEL. Ne tréfálj, barátom, míg Kupa vére gyalázatomat le nem törli, addig én tréfálni nem tudok.

TSABA. Fikkerment!

VENTZEL. Ez a' tsuf megfutás!

TSABA. ha, ha, ha, most sem feledted el?

VENTZEL. Én? ki soha nem futottam? De esküszöm ma utolszor futottam!

TSABA. Tréfáság! katonadolog, kutya baj! Szégyen a futás, de hasznos. Szokszor futottam én a' Rajnától az Albisig, az Albistul a' Dunáig, s most is itt vagyok s' iszom! (elejbe lép a borhozónak s' a' poharat kezébe veszi).

VENTZEL. Megengedj, barátom, a' Német nem úgy érez. A Németnek annyi a' futás, mint a halál.

TSABA. Kétség kívül! mert a' ti kutya mo'sárlábú lovaitok miatt nálatok a' futás szokás szeint henger bottzal, jár 's már pedig akkor kutya van a kertben! (föl tartja a poharát 's énekel):

Katonának kápolnája a' pintze, a' pintze,
Imádságos könyvetskéje az ítze, az ítze;
Kortsmárosné arra való hogy töltsön, hogy töltsön
Katonának vagyon pénze, hadd költsön, hadd költsön.—

Nem folytatjuk tovább e jelenetet, a melyet eddig is csak azért közöltünk, hogy Berzsenyit humoros oldaláról is bemutassuk. Bizony gyöngén csepegett humorának nedűje, nem a helyzetek, nem is a jellemek, hanem a mesterségesen kihalászott s szokatlan kifejezések által (pl. Pázmán így szól: Eredj, puruttya toszonkos inaszakadt ivadékoddal) igyekezik némi komikus hatást érni el, a mi azonban éppen nem sikerül.

A semmit mondó 2. jelenetre következik a 3., a melyben őrtiszt rohan be azzal a hírral, hogy a tábornagy veszedelem fenyegeti egy részt Tsaba magyarjai, más részt Kupa lovagjai részéről. Pázmán, Venczel kardot rántva rohannak el.

A 4. jelenetet Csaba egymaga teszi, markába nevetve a csínyen, hogy így rászedte a németet.

Eltávoztával az 5. jelenet következik, a melyben Venczel egyedül szerepel kitörő haraggal káromolván a magyarok harczmódját.

A 6. jelenet csekély változtatással egyezik az első kidolgozás 2. jelenetével.

A 7. jelenet hiányzik az első kidolgozásban. Az őrtiszt tudatja itt a király kérésére, hogy ördögös egy foglyot ejtettek, a ki csapatjával az egész tábornagy ostromolta, de sebei miatt félholtan kézre került. A király elrendeli behozatalát.

A 8. jelenet némileg kibővítve, elnyújtva egyezik az első kidolgozás 3. jelenetével. Ez is, az is az I. felvonást fejezi be.

A mi a második kidolgozás többi részét illeti, az ötletszerű kísérletnél nem egyéb, egészet ép úgy nem alkot, mint az előbbi s befejezve ez sincsen. Sok benne a törlés, sok a kihúzás, a pótlás, a javítás, egy pár lapon számtani művelet is olvasható, talán a

költő bevételének s kiadásának valamelyes számadatai. Látszik azonban belőle, hogy Berzsényi drámaíró kedve ekkorra már végkép elsekélyesedett. Bizony nem egyebek ezek, mint töredékes gondolatok töredékei.

Mellékesen érintjük, hogy a kéziratcsomóhoz csatlakozik végül Berzsényinek 1815-ben Döbrenteihez intézett (»Ne véd barátom, hogy nyugalمامat« kezdettel) ismeretes költői levele s az egész kéziratcsomót befejezi a Döbrenteihez prózában írott levél, a melyben elmondja Berzsényi, hogy azzal a célzattal küldi meg neki »ezen csekélységet«, hogy figyelmeztesse az elkövetett hibákra. Egy tanácsot is ad Döbrenteinek, azt t. i., hogy az Erdélyi Muzeumban ne megszakítva, ne folytatásokban adja ki a közleményeket, mert ezen eljárás által tönkre teszi magát a munkát, bosszantja az olvasót, — e helyett adja mindannyit, természetesen kevesebbet egyszerre, de egész terjedelmükben, — aztán meg csatoljon mutató táblát minden egyes füzethez, hogy így bármikor föl lehessen keresni a kívánt tárgyakat.

Berzsényi drámai művéről nagyon nehéz ítéletet mondani. Így, mint fenn maradt, nem egyéb befejezetlen töredéknél s egy pár sikerültebb jelenettől (mint a minő pl. az I. felvonás 3. jelenete, vagy a II-nak szintén 3 jelenete) eltekintve még nyomát sem látjuk benne a drámai alkotó képességnek.

A jelenetek mozaikszerűleg állanak egymás mellett, az expositio nem elég világos, nem rejti magában a cselekvénynek megérthető kezdő szálait, hacsak nem tekintjük a cselekvény bizonyos nehézkedő pontjának a király monológját, a melyben jövendő céljairól ad homályos értesítést Kupa vezért illetőleg.

Az I. felvonás a keresztyén világgal, a II. a pogánnyal ismertet meg, de sajnálatunkra, hiányzik a cselekvény további menete s így sem azt nem tudjuk, hogy mi lehetett a darab tulajdonképi tárgya és tendenciája, — sem azt, hogy a költő minő motivumokat használt vagy akart fölhasználni cselekvénye össze- és lebonyolításában. Lehet, hogy a maga számára megírta a darab további folyamát is, de ez nem ismeretes, sőt tekintettel arra, hogy Berzsényi csak ennyit küldött meg Döbrenteinek megbírálás végett akkor, a mikor talán megfordult agyában az a gondolat, hogy a kolozsvári pályázatban részt vesz, nem is igen valószínű, hogy befejezte valaha a darabot.

A jellemeik fejlődéséről, összeütközéséről, harczárol szintén nem nagyon lehet szó.

Egy kis kombinációval rá lehet ugyan mutatni, hogy Venczel nem egyéb felbérelt szolgánál; gyáva, mint a nyúl, bezderkedő, mint a pulyka, de a valódi bátorságot csak hírből ismeri s nagyfokú gyűlölettel viselkedik a magyarok iránt. Pázmán elmés, ravasz, elég könnyűvérű, átlát a szitán s némiképp nehezeze esik, hogy honfitársai ellen kell fegyvert fognia. A király jelleme olyan lehet, mint a minőnek a történelemből ismerjük, de kérdés, hogy a költő

megtartotta volna-e mindenben a történelmi felfogást, vagy változtatott rajta. Kupa, a darab valószínű főhőse, csak a II. felvonás utolsó jelenetében lép elénk s itt társaival együtt úgy tűnik föl, mint a ki tántoríthatatlan híve ősei hitének, a szabadságnak és megalázást nem tűr. Cebe vagy Czeba vagy Czéba vagy végre Tsaba a közvetítő szerepére vállalkozik, van benne furfang, elme él, — hihetőleg kész terve van, a melyvel Kupát békére csendesítheti, hanem ez a terv titok marad előttünk. Szolgája, Bertók, a legkidomborítottabb jellem; egész lelkével hisz a babonában, boszorkányokban, manókban, lidérczekben, remeg az éji rémektől, mert rémet lát a varázslóban is s féltében tüzet szóró barlangnak képzeli a varázsló mécsesét. És így tovább. Csak hozzávetés, találgatás, a mit e szellemekről mondhatunk.

A darab előadása, nyelve többnyire messze elmarad attól, a mit drámáinak nevezünk. Itt-ott fölcsillan egy kis költőibb fordulat, megakad egy-egy választékosabb kifejezés, de egészben véve ritkán emelkedik a közönséges próza fölé, csupán a Berzsenyinéi megszokott s még e töredékben is félreismerhetetlenül megnyilatkozó, erősen hazafias hang köti le olykor-olykor a figyelmet, noha az ódaköltő Berzsenyinek ez határozottan jobban sikerült, mint a drámáirónak.

Az irodalom kétségkívül nem igen vesztett azzal, hogy e mű sohasem ért befejezést s az is bizonyos, hogy Döbrenteinek nem igen volt oka biztatnia Berzsenyit a drámaírásra, mihelyt egyszer e töredéket átolvasta.

Különben maga Berzsenyi sem igen bízott drámája jóságában, máskülönben talán befejezte volna. Erre pedig sem Döbrentei nem ösztönözte, sem magában ösztönt rá nem érzett. »Én már félesztendeje, — írja egyik levelében¹ — hogy semmit sem dolgoztam. A múlt télen kezdtem ugyan egy theatrális darabot koholni. Nem tudom, lesz-e még béke türesem a télen elvégezni. Még a tavasszal kért Döbrentei, hogy írjak egy darabot számokra, mert keveset bízott mindahoz, melyeket kapott. De mint-hogy én levelére nem feleltem, ő sem írt azóta s következőképp én sem tudok semmit az egész dologról.«

Egy szóval, e töredékkal a drámaírásnak Berzsenyi részéről vége szakadt.

Mint-hogy azonban e töredék közölve még soha sem volt, úgy véltük, némi szolgálatot teszünk az irodalomnak e közléssel. Nagyjaink gyarlóságaikban is tanulságosak, munkásságukat pedig minden oldalról méltatnia kell az irodalomnak.

DR. BOROSS GÁBOR.

¹ Takácsi Horváth Jánoshoz 1816. nov. 10.

